

การตอบสนองของประเทศอินโดนีเซียต่อวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรม
ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้: กรณีศึกษาโรฮิงญา ค.ศ. 2009-2019
The Response of Indonesia to the Humanitarian Crisis
in Southeast Asia Region: Case Study of Rohingya 2009-2019

อัศรพล กัลยานุกุล

Akarapol Kanlayanukul

สาขาการระหว่างประเทศและการทูต คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

International Relations and Diplomacy Program, Faculty of Political Science, Thammasat University

E-mail: Atom.akarapol@gmail.com

This article is presented in the 18th National Conference on Public Administration of
Public Administration Association of Thailand at Kasetsart University, March 1, 2024

Received: February 9, 2024; Revised: March 1, 2024; Accepted: March 22, 2024

บทคัดย่อ

แม้ว่าประเทศสมาชิกในกลุ่มอาเซียนจำนวนหนึ่งถือว่าเหตุการณ์วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมในรัฐยะไข่ ประเทศเมียนมา เป็นกิจการภายในของประเทศ แต่ประเทศอินโดนีเซียเป็นหนึ่งในผู้แสดงที่มีบทบาทหน้าที่ให้ความใส่ใจต่อวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมครั้งนี้ จากมุมมองของสรสร้างนิยม (constructivism) การศึกษานี้ มุ่งให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับผลของพฤติกรรมทางการเมืองของประเทศอินโดนีเซีย จากสองปัจจัยสำคัญ ได้แก่ อุดมการณ์ทางการเมือง และผู้แสดงบทบาทภายในของประเทศอินโดนีเซีย ซึ่งมีการปฏิสัมพันธ์ภายใต้สองรัฐบาล ได้แก่ ช่วงที่หนึ่ง รัฐบาลซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน (สมัยที่สอง) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2009-2014 และช่วงที่สอง รัฐบาลโจโก วิโดโด (สมัยที่หนึ่ง) ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2014-2019 บทความฉบับนี้ถกเถียงว่า ปัจจัยที่หล่อหลอมความเป็นอัตลักษณ์ทางการเมืองของประเทศอินโดนีเซีย ส่งผลต่อการผลักดันท่าที และนโยบายการต่างประเทศของอินโดนีเซียในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับประเทศเมียนมา และรวมไปถึงประเทศอื่นๆ อย่างมีนัยสำคัญ

คำสำคัญ: วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรม; ความสัมพันธ์อินโดนีเซีย-เมียนมา; โรฮิงญา; ปัญจศีล

Abstract

Although the majority of ASEAN member states considers the humanitarian crisis in the Rakhine state as Myanmar's internal affairs, Indonesia has a slightly different perception and approach to the conflict to that of its neighbours. Based on constructivism, this study provides an understanding of the effects of Indonesia perception and political behavior. From two key factors: political ideology and internal actors, under two governments, Susilo Bambang Yudhoyono (second term) from 2009 to 2014, and Joko Widodo (first term) from 2014 to 2019.

It is argued that the factors that shape identity politics of Indonesia have significantly influenced the country's attitude and foreign policy in the conduct of international relations with Myanmar and other countries.

Keywords: Humanitarian Crisis; Indonesia-Myanmar Relations; Rohingya; Pancasila

บทนำ

ในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมา วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมเกิดขึ้นบ่อยครั้งในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศเมียนมา ซึ่งมีรูปแบบและที่มาของวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมในลักษณะที่แตกต่างหลากหลาย ยกตัวอย่างเช่น วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมอันเกิดจากภัยพิบัติทางธรรมชาติ กรณีพายุไซโคลนนาร์กิส (cyclone nargis) ค.ศ. 2008 ส่งผลให้ผู้คนตกอยู่ในภาวะไร้ที่อยู่ เสียชีวิต ตลอดจนการขาดแคลนอาหารและยารักษาโรค [1] หรือวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมอันเกิดจากปัญหาทางการเมือง กรณีการรัฐประหาร ค.ศ. 2020 กองทัพทหารเมียนมาได้เข้าปฏิบัติการปราบปรามประชาชนที่ออกมาต่อต้านการรัฐประหารดังกล่าว [2] โดยข้อมูลของ Assistance Association for Political Prisoners (Burma) ได้รายงานจำนวนนักโทษทางการเมืองหลังจากการรัฐประหาร โดยมีผู้ถูกจับกุมรวมจำนวนทั้งสิ้น 26,262 คน ข้อมูล ณ เดือนมีนาคม ค.ศ. 2024 [3]

จากกรณีตัวอย่างที่ได้หยิบยกมาข้างต้นนี้ แสดงให้เห็นว่ามีชุดของเหตุการณ์การละเมิดสิทธิมนุษยชนในเมียนมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน แต่หนึ่งในชุดของเหตุการณ์ที่โดดเด่น มีสถานะปัญหาที่ซับซ้อน และเกี่ยวพันกับตัวแสดงบทบาทระหว่างประเทศที่หลากหลาย คือ “วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมโรฮิงญา” จุดเริ่มต้นของปัญหาดังกล่าวเกิดขึ้นจากสถานะทางสังคมการเมืองของชนกลุ่มน้อยที่นับถือศาสนาอิสลามที่อาศัยอยู่ทางตอนเหนือของรัฐยะไข่ ประเทศเมียนมา โดยคำว่า “โรฮิงญา” เป็นคำที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อแสดงอัตลักษณ์ของชนกลุ่มน้อยที่อ้างสิทธิ์เหนือดินแดนในรัฐยะไข่ ซึ่งหลายฝ่ายถกเถียงว่าโรฮิงญามีความเป็นมาหรือมีที่มาจากที่ใด ในมุมมองของชาวโรฮิงญา พวกเขาคือกลุ่มชาติพันธุ์บนดินแดนอาระกันที่นับถือศาสนาอิสลาม แต่สำหรับรัฐบาลเมียนมา “โรฮิงญา” เป็นคำที่เกิดขึ้นมาใหม่จากนักประวัติศาสตร์ท้องถิ่นในพื้นที่ตะวันตกเฉียงเหนือของรัฐอาระกัน ที่ใช้หมายถึงพวกที่อพยพเข้ามาจากบังกลาเทศอย่างผิดกฎหมายในช่วงเวลาที่เมียนมาอยู่ภายใต้อังกฤษในฐานะอาณานิคม โรฮิงญาจึงไม่ใช่กลุ่มชาติพันธุ์ดั้งเดิมในเมียนมา [4] ภายหลังเมื่อเมียนมาได้รับเอกราชแล้ว รัฐบาลทหารเมียนมาได้ออกกฎหมายว่าด้วยสัญชาติ ซึ่งได้รับรองสิทธิของ 135 กลุ่มชาติพันธุ์ซึ่งตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมียนมาก่อนปี ค.ศ. 1823 โดยไม่ครอบคลุมการรับรองสิทธิในสัญชาติของชาวโรฮิงญา ทำให้ชาวโรฮิงญากลายเป็นเพียงผู้มีสิทธิอาศัยชั่วคราวในประเทศเมียนมา รอคอยการผลักดันออกนอกประเทศ รัฐที่พวกเขาอยู่อาศัยในปัจจุบันไม่ได้ทำหน้าที่ให้ความคุ้มครอง และปกป้องอีกต่อไป [4] ปรากฏการณ์เหล่านี้แสดงให้เห็นว่า ชาวโรฮิงญา คือ กลุ่มคนที่ตกอยู่ในภาวะที่ถูกผลักให้เป็นกลุ่มคนชายขอบของสังคมการเมืองเมียนมา และถูกกดทับทางโครงสร้างทางสังคมเมียนมาตลอดช่วงระยะเวลาที่ผ่านมา

การใช้ชีวิตภายใต้โครงสร้างทางสังคมการเมืองที่ไม่ได้ถูกรับรองสิทธิความเป็นพลเมืองจากกฎหมายดังที่กล่าวมา ทำให้ชาวโรฮิงญาต้องเผชิญกับความขัดแย้งกับรัฐบาลเมียนมา โดยรัฐบาลเมียนมากดขี่ชาวโรฮิงญา อย่างรุนแรงจนต้องอพยพย้ายถิ่นลี้ภัยไปในประเทศเพื่อนบ้าน [5] ข้อมูลจากแอมเนสตี้ อินเตอร์เนชั่นแนล (Amnesty International) ชี้ให้เห็นว่าความรุนแรงจากการเข้าปราบปรามต่อชาวโรฮิงญาเกิดขึ้น

ในหลากหลายลักษณะ เช่น การยิงสังหารประชาชนโดยไม่เลือกเป้าหมาย การวางเพลิงหมู่บ้านชาวโรฮิงญา ทั้งหมู่บ้านตลอดทั่วตอนเหนือของรัฐยะไข่ เป็นต้น

ภาพที่ 1 ภาพถ่ายดาวเทียมที่แสดงการวางเพลิงที่อยู่อาศัยของชาวโรฮิงญาในรัฐยะไข่ ประเทศเมียนมา
ที่มา: Human Rights Watch [6]

แม้หลายฝ่ายจะมองว่าปัญหาวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมที่เกิดขึ้นกับชาวโรฮิงญาเป็นปัญหาร่วมกันของประเทศต่างๆ ในอาเซียน หากแต่การปฏิสัมพันธ์กันระหว่างรัฐสมาชิกอาเซียนได้วางอยู่บนบรรทัดฐานร่วมกันที่สำคัญหลักการหนึ่งเรียกว่า “หลักการไม่แทรกแซงกิจการภายใน (non-interference)” ทำให้อาเซียนไม่มีท่าทีที่ชัดเจนในการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในขณะที่ประเทศอินโดนีเซีย ภายใต้การนำของประธานาธิบดี ซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน ได้กำหนดท่าทีความใส่ใจต่อวิกฤตการณ์โรฮิงญาผ่านการเป็นประเทศที่มีบทบาทนำในเวทีพหุภาคีต่างๆ เช่น องค์การความร่วมมืออิสลาม สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และองค์การสหประชาชาติ ในขณะที่ รัฐบาลประธานาธิบดีโจโก วิโดโด ได้ปรับเปลี่ยนบทบาทของอินโดนีเซียเป็นการตอบสนองโดยเข้าผูกพันอย่างสร้างสรรค์ต่อการแก้ปัญหาโรฮิงญากับรัฐบาลเมียนมา โดยอินโดนีเซียมุ่งหวังในฐานะเป็นสะพานเชื่อมระหว่างสังคมนานาชาติกับเมียนมา

จะเห็นได้ว่าอินโดนีเซียเป็นผู้แสดงที่ใส่ใจต่อเหตุการณ์วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมครั้งสำคัญที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ปรากฏการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นความพยายามในการดำเนินนโยบายทางการต่างประเทศของอินโดนีเซียที่เกี่ยวข้องกับประเด็นทางสิทธิมนุษยชนภายในภูมิภาคที่น่าสนใจ บทความฉบับนี้จึงมีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อสร้างความเข้าใจ และนำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริงของพลวัตและการปฏิสัมพันธ์ระหว่างตัวแสดงต่างๆ จากมิติภายในของประเทศอินโดนีเซีย โดยกระบวนการเหล่านี้มีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนบทบาทนำของอินโดนีเซียในการดำเนินมาตรการการตอบสนองต่อวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมในเมียนมา ปมปัญหาดังที่กล่าวมาข้างต้นนี้จึงนำมาสู่คำถามวิจัยหลักของบทความชิ้นนี้ว่า “มีอุดมการณ์ และผู้แสดงบทบาทอะไรบ้างที่มีส่วนสำคัญในการผลักดันให้ประเทศอินโดนีเซียดำเนินการตอบสนองต่อวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมในประเทศเมียนมา” ดังนั้น ในการศึกษาเพื่อให้เข้าใจบริบท และการตัดสินใจของอินโดนีเซียต่อกรณีปัญหาสิทธิมนุษยชนในเมียนมานี้ ผู้เขียนจึงเลือกศึกษาด้วยกรอบวิเคราะห์แบบสรสร้างนิยม (constructivism approach) ซึ่งเป็นแนวทางการศึกษาที่น่าสนใจอย่างมากในการศึกษา

อินโดนีเซียต่อประเด็นปัญหาการละเมิดสิทธิมนุษยชนที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ โดยเปรียบเทียบการตอบสนองของอินโดนีเซียในช่วงระยะเวลาภายใต้สองรัฐบาล ผ่านกรณีศึกษาวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมโรฮิงญา ตั้งแต่ปี ค.ศ. 2009-2019

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนวรรณกรรมทางวิชาการที่เกี่ยวข้องกับประเด็นปัญหาวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมโรฮิงญา ผู้เขียนพบว่าม้งงานวรรณกรรมที่วิเคราะห์ถึงประเด็นปัญหาวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมโรฮิงญา โดยสามารถจำแนกงานวรรณกรรมโดยแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มงานวรรณกรรมแรกกล่าวถึงปัญหาที่เกิดขึ้นกับชาวโรฮิงญา เช่น บทความเรื่อง Rohingya Crisis in Myanmar: Seeking Justice for the “Stateless” [7] หรือบทความเรื่อง บทบาทของกลุ่มชาวพุทธหัวรุนแรงต่อวิกฤตการณ์โรฮิงญาในเมียนมา [8] เป็นต้น กลุ่มงานวรรณกรรมที่สองกล่าวถึงบทบาทขององค์การระหว่างประเทศ เช่น บทความเรื่อง Why ASEAN Fails to Play Role in the Rohingya Situation from the Perspective of ASEAN Charter [9] เป็นต้น กลุ่มงานวรรณกรรมที่สามกล่าวถึงการตอบสนองของประเทศต่างๆ ต่อปัญหาวิกฤตการณ์โรฮิงญา เช่น บทความเรื่อง Understanding the Rohingya Crisis and the Failure of Human Rights Norm in Myanmar: Possible Policy Responses [10] และกลุ่มงานวรรณกรรมสุดท้ายกล่าวถึงการมีบทบาทของอินโดนีเซียต่อกิจการต่างๆที่เกิดขึ้นในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น บทความเรื่อง Constructing Regionalism Domestically: Local Actors and Foreign Policymaking in Newly Democratized Indonesia [11] และบทความเรื่อง The Middle Power Moment: A New Basic for Cooperation between Indonesia and Australia? [12] เป็นต้น

ดังนั้น ผู้เขียนจึงเห็นความสำคัญของการศึกษาประเด็นการตอบสนองของประเทศที่มีความใกล้ชิดกันทางภูมิภาคกับประเทศเมียนมาที่ดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การศึกษาในประเด็นนี้จะช่วยเติมเต็มช่องว่างในการศึกษาประเด็นการตอบสนองของวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้ในอีกทางหนึ่ง

กรอบในการวิเคราะห์

กรอบแนวคิดที่ได้นำมาศึกษาอุดมการณ์ และผู้แสดงบทบาทที่ส่งผลให้ประเทศอินโดนีเซียตอบสนองต่อเหตุการณ์วิกฤตการณ์โรฮิงญา ผู้เขียนเลือกใช้ “แนวการศึกษาแบบสรสร้างนิยม” ในการวิเคราะห์บริบทต่างๆ รวมไปถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นเพื่อแสวงหาคำตอบของคำถามงานวิจัยฉบับนี้ ซึ่งปัจจัยที่หล่อหลอมจนกลายเป็นบรรทัดฐานที่เห็นพ้องต้องกันจนนำไปสู่พฤติกรรม และข้อจำกัดของรัฐบาลนั้น จำเป็นที่จะต้องเข้าใจชุดข้อมูลของความคิด ความเชื่อ และวัฒนธรรมในสังคม แนวการศึกษาแบบสรสร้างนิยมจึงเป็นแนวทางสำคัญในการเสนอคำอธิบายที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมของรัฐบาลในฐานะผู้แสดงบทบาทในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ

แนวการศึกษาแบบสรสร้างนิยม มองว่า การเมืองระหว่างประเทศเป็นปรากฏการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นมา ไม่ใช่ความเป็นจริงที่ดำรงอยู่แล้ว บทความของ Alexander Wendt ที่ชื่อ Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of World politics ได้เสนอว่า ผู้แสดงบทบาทต่างๆ รวมไปถึงรัฐต่างๆ มีเอกลักษณ์ตามการให้ความหมายผ่านความรู้เชิงอัตวิสัยร่วมในสังคมระหว่างประเทศ โดยที่รัฐจะแตกต่างจาก

ผู้แสดงบทบาทอื่นๆ ที่อาจมีหลายอัตลักษณ์ในเวลาเดียวกันได้ ส่วนในเรื่องที่ว่าด้วยผลประโยชน์ก็เป็นเรื่องของการให้ความหมายเช่นเดียวกัน แต่ผลประโยชน์เป็นสิ่งที่ผู้แสดงแสดงบทบาทกำหนดขึ้นมา โดยอาศัยความเป็นอัตลักษณ์ของตนในการวางแนวทาง สำหรับการพึ่งพาตนเองถือเป็นสถาบันในรูปแบบหนึ่งที่สะท้อนถึงความคิดของผู้แสดงบทบาทต่างๆ ทั้งนี้ อัตลักษณ์และผลประโยชน์ของรัฐในการเมืองระหว่างประเทศมีลักษณะเป็นอนาธิปไตยที่สามารถเปลี่ยนแปลงได้จากปัจจัยระดับปัจเจก ปัจจัยภายในประเทศ ปัจจัยเชิงโครงสร้าง รวมไปถึงปัจจัยระหว่างประเทศได้อีกทางหนึ่ง [13]

จะเห็นได้ว่า สรรสร้างนิยมให้ความสำคัญกับปรากฏการณ์ในมิติด้านสังคมของความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ซึ่งมีรากฐานในประเด็นที่ว่าด้วยเรื่องความตระหนักรู้ของมนุษย์หรือจิตสำนึก ซึ่งจัดเป็นปัจจัยเชิงโครงสร้าง ที่สามารถส่งผลกระทบต่อประสิทธิภาพแวดล้อม ดังนั้น แนวการศึกษานี้จึงเน้นที่การทำความเข้าใจ ทิศทาง อัตลักษณ์ และผลประโยชน์ เพราะปัจจัยเหล่านี้ล้วนกำหนดและสร้างสรรค์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้แสดงบทบาทต่างๆ ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ [14]

บริบทและการวิเคราะห์

การทำความเข้าใจต่อบริบทของการตอบสนองต่อวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมโรฮิงญาของประเทศอินโดนีเซีย ตั้งอยู่บนการวิเคราะห์ปัจจัย 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยอุดมการณ์ทางการเมืองและปัจจัยผู้แสดงบทบาทภายใน โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

ปัจจัยอุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology factor)

อุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) มีความสำคัญต่อการจัดรูปแบบของรัฐ รวมไปถึงการกำหนดบทบาทของรัฐว่าจะมีมากหรือน้อยเพียงใด และเป็นไปในทิศทางอย่างไร ในบทความชิ้นนี้จะวิเคราะห์อุดมการณ์ทางการเมืองที่สำคัญอุดมการณ์หนึ่งของประเทศอินโดนีเซีย คือ หลักการปัญจศีล

หลักการปัญจศีล หรือ “pancasila” เป็นการนำคำทางภาษาสันสกฤต 2 คำมารวมกัน คือ “panca” แปลว่า ห้า และ “sila” แปลว่า หลักการ จึงอาจแปลได้ว่า “หลักการห้าประการ” หลักการปัญจศีลถูกสร้างขึ้นในบริบทที่อินโดนีเซียกำลังก่อร่างสร้างรัฐชาติสมัยใหม่ในช่วงปี ค.ศ. 1945 เพื่อร้อยเรียงประชาชนที่มีความหลากหลายที่อาศัยอยู่ในพื้นที่หมู่เกาะต่างๆ ให้มีจิตสำนึกความเป็นอินโดนีเซียเหมือนกัน จนนำไปสู่การสร้างความเป็นเอกภาพและความมั่นคงของรัฐในเวลาต่อมา หลักการปัญจศีลมีหลักการที่เป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้ [15]

- 1.1. หลักการศรัทธาในพระเจ้า อันมีพันธะที่จะต้องปฏิบัติตามชะริอะห์สำหรับผู้นับถือศาสนา
- 1.2. หลักการมนุษยชาติที่เที่ยงธรรมและมีอารยะ
- 1.3. หลักความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของอินโดนีเซีย
- 1.4. หลักประชาธิปไตยที่นำโดยปัญญาภายในอันเป็นเอกลักษณ์ที่เกิดจากการปรึกษาหารือร่วมกันของผู้แทนราษฎร
- 1.5. หลักความยุติธรรมทางสังคมของประชาชนอินโดนีเซียทั้งหมด

หลักการปญจศีล ดำรงอยู่ในสถานะของสัญลักษณ์ของความเป็นรัฐอินโดนีเซีย ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1945 โดยมีความหมายผูกพันกับผู้แสดงบทบาททุกระดับและทุกมิติ ทั้งในมิติการเมือง มิติเศรษฐกิจ มิติสังคม มิติทางวัฒนธรรม รวมไปถึงมิติกิจการระหว่างประเทศของอินโดนีเซีย หลักการปญจศีล จึงอยู่ในฐานะที่ทำหน้าที่หลากหลายในสังคมอินโดนีเซีย ดังนี้ หลักการปญจศีล คือ มุมมองของชีวิตจิตใจความเป็นรัฐอินโดนีเซีย คุณค่าของหลักการปญจศีลกลายมาเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตของอินโดนีเซียทั้งทางร่างกาย จิตใจ และคุณภาพชีวิตในสังคมแบบพหุวัฒนธรรม เนื่องจาก หลักการปญจศีล เกิดขึ้นมาพร้อมกับการก่อร่างสร้างรัฐอินโดนีเซีย มีหน้าที่ในฐานะอัตลักษณ์ของรัฐ ซึ่งเป็นภาพสะท้อนตัวตน ความคิด และการตีความปรากฏการณ์ต่างๆ ของพลเมืองอินโดนีเซีย ซึ่งมีความแตกต่างจากพลเมืองของรัฐอื่น ๆ ทั้งทัศนคติและพฤติกรรมทางการเมืองเหล่านี้ จึงกลายมาเป็นเนื้อหาของคุณค่าของหลักการปญจศีล มากไปกว่านั้น หลักการปญจศีล มีหน้าที่ในฐานะพันธะสัญญาอันประเสริฐ กล่าวคือ ประธานาธิบดีซูการ์โน ต้องการให้หลักการปญจศีลสามารถดำรงอยู่ได้ในฐานะหลักการพื้นฐานของรัฐ หลักการปญจศีลจึงเป็นแหล่งรวมของกฎหมายทั้งหมด กล่าวคือ การบังคับใช้กฎหมายหรือระเบียบต่างๆ ในอินโดนีเซีย จะต้องไม่ขัดแย้งกับหลักการปญจศีล การบังคับใช้กฎหมายใดๆ ต้องไม่แย้งกับคุณค่าใดคุณค่าหนึ่งของหลักการปญจศีล [16]

สำหรับหลักการปญจศีลในโลกยุคศตวรรษที่ 21 ที่ต้องเผชิญกับปรากฏการณ์ที่เรียกว่า “Globalization” ในที่นี้ขอเรียกเป็นภาษาไทยว่า “กระแสครอบโลก” [14] ปรากฏการณ์กระแสครอบโลกนี้เกิดขึ้น ดำเนินอยู่ และกำลังส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองต่อบุคคล ต่อชุมชน ต่อประเทศ เครือข่ายอิเล็กทรอนิกส์ (internet) เป็นองค์ประกอบสำคัญของปรากฏการณ์ดังกล่าว สำหรับหลักการปญจศีลได้รับความท้าทายอย่างยิ่งในยุคกระแสครอบโลก กล่าวคือ หลักการปญจศีลจะได้รับอิทธิพลจากภายนอกมากขึ้น ในขณะที่รัฐอินโดนีเซียในปัจจุบันอยู่ในบริบทที่ต้องรับแรงเสียดทานจากประเด็นชาติพันธุ์ ศาสนา กลุ่มผลประโยชน์ และวัฒนธรรมประชานิยม (pop culture) ที่เป็นที่ยอมรับของคนรุ่นใหม่ในสังคมอินโดนีเซีย

ภายใต้การบริหารประเทศของประธานาธิบดีโจโก วิโดโด ซึ่งมุ่งเน้นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ภูมิปัญญา สังคมพหุวัฒนธรรม ศาสนา และกลุ่มชาติพันธุ์ ประธานาธิบดีโจโก วิโดโด ได้เสนอนโยบาย “Indonesian Dream 2015-2085” ผ่านวิสัยทัศน์ “Vision of Indonesia Year 2045” ซึ่งประกอบไปด้วย 4 เสาหลัก คือ

- เสาที่หนึ่ง การพัฒนามนุษย์และความเชี่ยวชาญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
- เสาที่สอง การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน
- เสาที่สาม การส่งเสริมความเท่าเทียม
- และเสาที่สี่ ความสามารถในการฟื้นคืนสภาพของชาติ

จะเห็นได้ว่ากลยุทธ์หรือเสาหลักทั้งสี่นี้ยังคงได้รับอิทธิพลมาจากหลักการปญจศีล ดังนั้น เมื่อถึงยุคที่ปญจศีลจะต้องถูกส่งต่อไปยังกลุ่มคนรุ่นใหม่ ในที่นี้คือ กลุ่มคนเจนเนอเรชัน Z (ที่เกิดในระหว่างปี ค.ศ. 1995-2009) ซึ่งเกิดมาในช่วงบริบทที่เทคโนโลยีเครือข่ายอิเล็กทรอนิกส์ (internet) ได้เกิดขึ้นมาแล้ว คนเจนเนอเรชัน Z มักชื่นชอบเทคโนโลยี ที่สามารถเชื่อมโยงกิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นรอบโลก และมักชื่นชอบการเข้าถึงข้อมูล (information) ผ่าน YouTube, Memes และโปรแกรมที่สามารถสร้างภาพลักษณ์เชิงบวกได้ [17]

นอกจากนี้ Instagram ของบัญชีที่ใช้ชื่อว่า “bpipri” หรือหน่วยงานการพัฒนาอุตสาหกรรมปญจศิลป์ ได้ส่งเสริมให้มีการเปิดภาพยนตร์ที่เกี่ยวข้องกับหลักการปญจศิลป์ในขณะที่ทำงานที่บ้าน (work from home) ผ่านภาพยนตร์ 5 เรื่อง ได้แก่ Soekarno: Indonesia 2013, Sang Kiai 2013, Guru Bangsa: Tjokroaminoto 2015, Jenderal Sudirman 2015, และ Kartini 2017 เป็นต้น หรือภาพยนตร์แอนิเมชัน (animation) เพื่อให้เข้าถึงกลุ่มเด็ก เช่น Battle of Surabaya 2015, Knight Kris 2017, และ Kita Satu 2018 เป็นต้น หรือเพลงก็สามารถดึงดูดความสนใจในขณะเดียวกันก็สร้างจิตสำนึกการรักชาติและแผ่นดินของตนเอง เช่น เพลง Bendera ของ Cokelat, เพลง Garuda di dadaku ของ Netral, และเพลง Rumah Kita ของ Indonesian Voices เป็นต้น [17]

อย่างไรก็ตาม อุดมการณ์ของหลักการปญจศิลป์เป็นพื้นที่ที่สนับสนุนคุณค่าสากล เป็นพื้นที่ที่เปิดกว้าง ไม่มีกำแพงกันทั้งทางวัฒนธรรมและการเมือง ปญจศิลป์ไม่ใช่เพียงหลักการของคนอินโดนีเซียเท่านั้น แต่เป็นหลักการมนุษยทุกคน หรือกล่าวในอีกทางหนึ่งคือ ถึงแม้ปญจศิลป์จะกำลังเผชิญหน้ากับกระแสครอบโลก แต่หลักการปญจศิลป์ คือ พื้นที่สำหรับคนทุกคนที่มีความแตกต่างหลากหลายทั้งภายในและภายนอกอินโดนีเซีย

ปัจจัยผู้แสดงบทบาทภายใน (Internal Actors Factor)

ปัจจัยของผู้แสดงภายใน หรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในอินโดนีเซีย โดยพิจารณาถึงการแสดงบทบาทของผู้แสดงภายในประเทศอินโดนีเซียในการผลักดัน และเรียกร้องการต่อต้านการละเมิดสิทธิมนุษยชน โดยสามารถแบ่งระดับของการวิเคราะห์ได้ใน 2 ระดับ ดังนี้

1. ระดับปัจเจกบุคคล

การวิเคราะห์ใน “ระดับปัจเจกบุคคล” มองความสัมพันธ์ระหว่างประเทศว่า เกิดจากปฏิกิริยาจากปัจเจกบุคคล หรือมาจากการตัดสินใจของบุคคล ผู้มีอำนาจเพียงคนเดียว ดังนั้น การวิเคราะห์จะต้องเน้นที่ผู้นำและผู้กำหนดนโยบาย เช่น ประธานาธิบดี หรือนายกรัฐมนตรี เป็นต้น ผู้นำของประเทศเพียงคนเดียวจึงเป็นหน่วยของการวิเคราะห์ในระดับนี้ [14] ซึ่งการวิเคราะห์ในส่วนแรกนี้จะศึกษาบุคลิกภาพของประธานาธิบดีในช่วงระหว่างปี ค.ศ. 2009-2019 กล่าวคือ การดำเนินกิจการระหว่างประเทศอินโดนีเซียภายใต้รัฐบาลซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน นั้น อินโดนีเซียดำรงอยู่ในสถานะผู้แสดงบทบาทระหว่างประเทศที่มีศักยภาพสูงในเวทีระดับโลก ประธานาธิบดีซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน ได้เสนอนโยบาย “เพื่อนเป็นล้าน ศัตรูเป็นศูนย์” (a million friends and zero enemy) พร้อมกับนโยบายต่างประเทศแบบทุกทิศทาง (all directions foreign policy) ซึ่งทำให้ประเทศอินโดนีเซียมีสถานะความเป็นกลางในเวทีระหว่างประเทศ [18] นโยบายดังกล่าวนี้ เป็นการเปลี่ยนอดีตศัตรูมาเป็นเพื่อนใหม่ เปลี่ยนเพื่อนใหม่มาเป็นหุ้นส่วน และเปลี่ยนหุ้นส่วนมาเป็นสมาชิกในครอบครัว ทำให้อินโดนีเซียสามารถปรับเปลี่ยนภาพลักษณ์ทางการเมืองระหว่างประเทศ และรวมไปถึงการแสวงหาผลประโยชน์แห่งชาติกับทุกฝ่าย บริบทเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่า ประธานาธิบดีซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน มีความปรารถนาที่จะสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับสังคมระหว่างประเทศบนพื้นฐานของการมีผลประโยชน์ร่วมกันทั้งสองฝ่าย โดยไม่เลือกที่จะสร้างความร่วมมือกับกลุ่มใดกลุ่มหนึ่งตามกรอบแบบมายาคติต่าง ๆ [19] จะเห็นได้ว่า ประธานาธิบดีซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน มีลักษณะที่เป็นนักการเมืองสายกลาง ในการดำเนินนโยบายด้านกิจการระหว่างประเทศอินโดนีเซียต่อประเด็นปัญหาต่างๆ จึงส่งผลให้ประเทศอินโดนีเซียภายใต้รัฐบาลซูซีโล บัมบัง ยูโดโยโน มีการดำเนินนโยบายผ่านองค์การระหว่างประเทศต่างๆ เช่น องค์การ

ความร่วมมืออิสลาม สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และองค์การสหประชาชาติ ในการเป็นช่องทางในการผลักดันแก้ไขประเด็นโรฮิงญาต่อสังคมระหว่างประเทศ

ในขณะที่ประธานาธิบดีโจโก วิโดโด เป็นอดีตผู้ว่าเมืองจาการ์ตา ที่เป็นคนจากชนชั้นกลางรุ่นใหม่ ที่ดำเนินกิจการระหว่างประเทศ โดยใช้นโยบายต่างประเทศในการเป็นภาพสะท้อนปัญหาชีวิตประจำวัน กล่าวในอีกทางหนึ่งคือ โจโก วิโดโด ใช้นโยบายด้านการต่างประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาการเมืองภายในประเทศ อินโดนีเซียเป็นหลัก และนำพาสังคมการเมืองอินโดนีเซียเข้าสู่ประเทศที่มีบทบาทสำคัญในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทั้งนี้ ประธานาธิบดีโจโก วิโดโด ได้แสดงจุดยืนต่อประเด็นโรฮิงญาด้วยนโยบายผูกพันอย่างสร้างสรรค์ต่อการแก้ปัญหาโรฮิงญากับรัฐบาลเมียนมา โดยอินโดนีเซียมุ่งหวังในฐานะเป็นสะพานเชื่อมระหว่างสังคมนานาชาติกับเมียนมา พร้อมทั้งมีการผลักดันประเด็นทางวิกฤตการณ์มนุษยธรรมโรฮิงญาผ่านเวทีพหุภาคี เช่น อาเซียน เป็นต้น พร้อมกับการเปิดพื้นที่เจรจากับรัฐบาลเมียนมาในระดับทวิภาคีอีกด้วย

2. ระดับรัฐ

ในการวิเคราะห์ใน “ระดับรัฐ” จะมองว่ารัฐเป็นผู้แสดงที่สำคัญ และมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ในความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ โดยพิจารณาปัจจัยต่างๆ ของรัฐ ทั้งสภาพภูมิรัฐศาสตร์ สมรรถนะทางด้านต่างๆ ตลอดจนกระบวนการกำหนดนโยบาย และสถาบันทางการเมือง โครงสร้างทางการเมืองและเศรษฐกิจของรัฐ ตลอดจนกระบวนการเจรจาต่อรองขององค์กรต่างๆ และรวมไปถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการต่างประเทศรวมทั้งกระทรวงต่าง ๆ พรรคการเมือง ฝ่ายค้าน มติมหาชน กลุ่มผลประโยชน์ และสื่อต่างๆ ที่ทรงอิทธิพลในประเทศ ในที่นี้ รัฐจึงเป็นหน่วยการวิเคราะห์ที่มีโครงสร้างทางการเมืองอันประกอบไปด้วยสถาบันทางการเมืองต่างๆ รวมทั้งกลุ่มผลประโยชน์ [14]

ประเทศอินโดนีเซียเป็นประเทศที่มีชาวมุสลิมอาศัยอยู่จำนวนมากแห่งหนึ่งในโลก ในขณะที่วิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมโรฮิงญาได้เกิดขึ้นและไม่มีท่าทีสงบลงได้นั้น ประชาชนชาวอินโดนีเซียจำนวนหนึ่งได้ออกมาแสดงจุดยืนบนความขัดแย้งที่เกิดขึ้น โดยชาวอินโดนีเซียได้มีการประท้วงต่อต้านรัฐบาลเมียนมาหลายครั้งในกรุงจาการ์ตา โดยผู้ชุมนุมได้เคลื่อนขบวนไปตามท้องถนนในกรุงจาการ์ตาและไปรวมตัวกันประท้วงหน้าสถานทูตเมียนมา โดยกล่าวสรรเสริญพระเจ้า และถือป้ายเรียกร้องให้ยุติการเช่นฆ่าชาวโรฮิงญา โดยมองว่าเรื่องนี้ไม่ใช่เรื่องศาสนา แต่เป็นประเด็นด้านวิกฤติทางมนุษยธรรมที่เลวร้าย รวมทั้งเรียกร้องให้รัฐบาลอินโดนีเซียมีส่วนร่วมมากขึ้นในความพยายามที่จะยุติการละเมิดสิทธิมนุษยชนต่อชาวโรฮิงญาในประเทศเมียนมา ตลอดจนเรียกร้องต่อคณะกรรมการรางวัลโนเบลสาขาสันติภาพให้เรียกคืนรางวัลโนเบลที่มอบให้แก่นางออง ซาน ซูจี ที่ไม่สามารถจัดการความขัดแย้งได้ [20]

เมื่อเหตุความรุนแรงส่อเค้ากระทบความสัมพันธ์ระหว่างประเทศอินโดนีเซียและประเทศเมียนมา ประธานาธิบดีโจโก วิโดโด ได้ส่งรัฐมนตรีกระทรวงการต่างประเทศไปยังประเทศเมียนมา เพื่อเจรจาเรียกร้องให้รัฐบาลเมียนมายุติการใช้ความรุนแรงกับชาวโรฮิงญา และเพื่อปกป้องคุ้มครองประชาชนทุกคน รวมทั้งชาวโรฮิงญาในประเทศเมียนมา ทั้งนี้ รัฐบาลโจโก วิโดโดมุ่งมั่นที่จะช่วยเหลือเพื่อแก้ไขวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมดังกล่าว โดยเร่งรัดให้องค์การสหประชาชาติเข้ามาจัดการปัญหาชนกลุ่มน้อยที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมต่อไป [20]

จากการวิเคราะห์ผู้แสดงบทบาทภายในของประเทศไทยอินโดนีเซียในระดับปัจเจกบุคคล จะเห็นได้ว่า ผู้ที่กำหนดท่าที หรือผู้ตัดสินใจในการแสดงออกซึ่งพฤติกรรมของรัฐนั้น มีรากฐานมาจากการตีความสถานการณ์ต่างๆ ประสบการณ์ส่วนตัวที่อาจจะมีที่มาและการกล่อมเกลாத่างสังคมที่แตกต่างหลากหลาย ในขณะที่ผู้แสดงบทบาทในระดับรัฐ เช่น ประชาชน หรือกลุ่มผู้ประโยชน์ต่างๆ ก็ล้วนสามารถส่งผลกระทบต่อพฤติกรรมของรัฐได้ในอีกทางหนึ่ง ทั้งการเรียกร้องผ่านการชุมนุมประท้วง การเสนอข้อเรียกร้องต่อประเด็นปัญหาทางมนุษยธรรมได้อย่างมีนัยสำคัญ

สรุปและข้อเสนอแนะ

ผลการวิจัยพบว่า อินโดนีเซีย มีการตอบสนองต่อวิกฤตการณ์โรฮิงญาในช่วงปี ค.ศ. 2009-2019 อันเนื่องมาจาก 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยทางอุดมการณ์ทางการเมือง (political ideology) ซึ่งดำรงอยู่ในฐานะที่เป็นมากกว่าแหล่งรวมทางความคิดของคนในสังคมใดสังคมหนึ่ง แต่อุดมการณ์ได้เข้าไปแทรกซึมอยู่ในชีวิตจิตใจของผู้คนในรัฐหนึ่งๆ อย่างกลมกลืนและสอดคล้องตามหน้าที่ที่อุดมการณ์ได้กำหนดไว้ ทั้งนี้ รัฐต่างๆ ในโลกส่วนใหญ่มีอุดมการณ์ของตนเองในการกำกับพฤติกรรมทางการเมืองของตน อินโดนีเซียก็เป็นหนึ่งในรัฐที่มีอุดมการณ์ที่จะเป็นแนวทางหลักหรือบรรทัดฐานที่จะนำอินโดนีเซียไปสู่เป้าหมายของรัฐ โดยหลักการที่เรียกว่า “ปัญจศีล” (pacasila) ซึ่งไม่เพียงแต่เป็นแหล่งรวมหลักการหรือแนวคิดที่จะผสานความแตกต่างหลากหลายของบริบทการเมืองภายในเท่านั้น หากแต่ปัญจศีลยังให้ความสำคัญกับคุณค่าสากลเพื่อดำเนินกิจการระหว่างประเทศอีกด้วย จะเห็นได้ว่าในการทำความเข้าใจอุดมการณ์ทางการเมืองของอินโดนีเซียผ่านหลักการปัญจศีลสามารถเข้าใจได้ในสองลักษณะ คือ ลักษณะแรก ปัญจศีลประกอบไปด้วยหลักการที่เป็นที่ยอมรับในระดับสากล เช่น ความรับผิดชอบ มนุษยธรรม ประชาธิปไตย อัตลักษณ์ ภูมิปัญญา และทักษะต่างๆ และลักษณะที่สอง ปัญจศีลเป็นคุณค่าที่สามารถสนับสนุนแนวความคิดทางการเมืองที่หลากหลาย ปัญจศีลอยู่ในฐานะอุดมการณ์ที่มีความเปิดกว้าง สอดรับการกิจกรรมทางสังคมการเมืองที่เคลื่อนไหวตลอดเวลา จึงทำให้ปัญจศีลเป็นหลักการที่มีพลวัตและแทรกซึมอยู่ในวิถีชีวิตของคนอินโดนีเซียมาอย่างต่อเนื่องยาวนาน

ปัจจัยตัวแสดงภายใน (internal actors) กล่าวคือ ผู้แสดงบทบาทภายในเป็นหนึ่งในปัจจัยสำคัญที่เข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางสังคมอย่างมาก ผู้แสดงบทบาทมีความสำคัญ คือ ผู้แสดงบทบาทเป็นผู้กำหนดและผลักดันวาระหรือนโยบายสำคัญๆ ในสังคมการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้แสดงบทบาทฝ่ายการเมือง และผู้แสดงบทบาทที่เป็นประชาชนหรือภาคประชาสังคมที่ได้ส่งอิทธิพลหรือกำหนดบทบาท หรือท่าทีต่อประเด็นทางวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมอีกด้วย

บทความฉบับนี้เสนอว่า ปัจจัยอุดมการณ์ทางการเมือง และปัจจัยตัวแสดงภายในของรัฐ เป็นปัจจัยที่หล่อหลอมความเป็นอัตลักษณ์ทางการเมืองของอินโดนีเซีย สามารถสร้างชุดทางความคิดของผู้คนภายในรัฐให้มีพฤติกรรมส่งผลการดำเนินบทบาทการตอบสนอง หรือผลักดันท่าที และนโยบายการต่างประเทศของอินโดนีเซียในการดำเนินความสัมพันธ์ระหว่างประเทศกับประเทศเมียนมา และรวมไปถึงประเทศอื่นๆ อย่างมีนัยสำคัญ ดังนั้น การแก้ไขปัญหาวิกฤตการณ์ทางมนุษยธรรมกรณีศึกษาโรฮิงญา ในรัฐยะไข่ ประเทศเมียนมา ด้วยมุมมองของสรสร้างนิยม จึงสามารถกระทำได้ด้วยการสร้างความตระหนักรู้ หรือจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองโลกผ่านกระบวนการขัดเกลาท่างสังคม เช่น การปลูกฝังองค์ความรู้ ทักษะ รวมไปถึงประสบการณ์ด้านการพัฒนาประเด็นทางด้านสิทธิมนุษยชน เช่น การใช้หลักการปัญจศีลที่ว่าด้วยเรื่องมนุษยชาติที่เที่ยง

ธรรมและมีอารยะ ในการให้ความสำคัญกับความเป็นมนุษย์ มีความเคารพและชื่นชมต่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ การสร้างคุณค่าเหล่านี้จะส่งผลให้เกิดผลประโยชน์ร่วมกัน และหากนำหลักการดังกล่าวไปใช้อย่างเหมาะสมแล้วก็จะสามารถเป็นแรงบันดาลใจให้กับพลเมืองรุ่นใหม่ และทำให้รัฐเกิดความมั่นคงและเข้มแข็งได้ด้วยตนเอง พร้อมไปกับการรับใช้ประชาชนภายในรัฐและเพื่อนมนุษย์ในสังคมนานาชาติ

เอกสารอ้างอิง

- [1] มติชนออนไลน์. (2560). 9 ปีหลังไซโคลนนาร์กิส: พม่าเรียนรู้อะไรบ้าง: โดย ลลิตา หาญวงษ์.
https://www.matichon.co.th/columnists/news_548884
- [2] BBC NEWS ไทย. (2566). 2 ปีรัฐประหารเมียนมา: 4 เรื่องราวของพลเรือนที่ถูกกระทบ และทหารที่รักษาอำนาจ. <https://www.bbc.com/thai/articles/crgzm4m0yreo>
- [3] Assistance Association for Political Prisoners (Burma). (2024). *Political Prisoners Post-Coup*.
<https://aappb.org/>
- [4] ศิววงศ์ สุขทวี. (2557). โรฮิงยา ชีวิตภายใต้อำนาจจากชายแดนด้านตะวันตกของพม่าถึงไทย.
วารสารสังคมวิทยามานุษยวิทยา, 33(1), 197-222.
- [5] เสกสัน เครือคำ. การย้ายถิ่นอย่างไม่ปกติของคนต่างด้าวชาวมุสลิมในเขตพื้นที่ภาคใต้ของไทย.
Thai Journal of Public Administration, 14(2) 155-176.
- [6] Human Rights Watch. (2017). *Burma: Satellite Images Show Massive Fire Destruction*.
<https://www.hrw.org/news/2017/09/02/burma-satellite-images-show-massive-fire-destruction>
- [7] A. K. M. Ahsan Ullah. (2016). Rohingya Crisis in Myanmar: Seeking Justice for the “Stateless”.
Journal of Contemporary Criminal Justice, 32(3), 285-301.
- [8] พิทยุทธ์ พันธุ์สวัสดิ์. (2562). บทบาทของกลุ่มชาวพุทธหัวรุนแรงต่อวิกฤตการณ์โรฮิงญาในเมียนมา.
วารสารรัฐศาสตร์และรัฐประศาสนศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 4(1), 55-92.
- [9] Nattapat Limsiritong. (2017). Why ASEAN Fails to Play Role in the Rohingya Situation from the Perspective of ASEAN Charter. *Asian Political Science Review*, 1(2), 73-79.
- [10] Md. Shariful Islam. (2019). Understanding the Rohingya Crisis and the Failure of Human Rights Norm in Myanmar: Possible Policy Responses.
Jadavpur Journal of International Relations, 23(2), 158-178.
- [11] Ruland, J. (2014). Constructing Regionalism Domestically: Local Actors and Foreign Policymaking in Newly Democratized Indonesia. *Foreign Policy Analysis*, 10(2), 181-201.
- [12] Beeson, M. and Lee, W. (2015). *The Middle Power Moment: A New Basis for Cooperation between Indonesia and Australia?* Indonesia’s Ascent.
- [13] Wendt, A. (1992). Anarchy is What States Make of It: The Social Construction of World politics. *International Organization*, 46(2), 391-425.

- [14] จุณชีพ ชินวรรณ. (2557). *โลกศตวรรษที่ 21 กรอบการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ* (พิมพ์ครั้งที่ 2). โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- [15] Sugito, N., Aulia, R., and Rukmana, L. (2021). *Pancasila as the Establishing Ideology of Nationalism Indonesia Young Generation*. In Conference: International Conference on Character Education (ICCE 2020), February, 2021, Semarang.
- [16] Ericka Kesya Kurniawan, Vetrick Wilsen, Shanty Valencia, and Qonita Azizah. (2022). Implementation of Pancasila Ideology in Modern Society. *Journal Pendidikan Amarta*, 1(2), 91-98.
- [17] Ranny Rastati. (2022). Internationalizing Pancasila Through Pop Culture and Youth Community. *Journal Masyarakat dan Budaya*, 24(2), 219-230.
- [18] Rina Rizky Amalia. (2021). *A Comparison of Indonesian Foreign Policy between Susilo Bambang Yudhoyono and Joko Widodo Presidencies in Maritime Diplomacy*. Muhammadiyah University of Yogyakarta.
- [19] กอปรธรรม นิละไพจิตร. (2561). การแก้ไขความขัดแย้งอาละห์: ความสำเร็จจากมุมมองการต่างประเทศของรัฐบาลซูซีโล บัมบัง ยูโตโยโน. *International Journal of East Asian Studies*, 21(2), 107-125.
- [20] พิฐวรรณ กิตติคุณ. (2561). *วิกฤตมนุษยธรรมโรฮิงญา: ปัญหาที่ไร้ทางออก?* [เอกสารไม่ได้ตีพิมพ์]. สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.